

4. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття. Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – С. 54.

5. Вербова О. Економічна історія: Навч. посібник. – Львів: ЛА "Піраміда". – 2002. – С. 244-256.

УДК 330.342:167.

Здобувач В.М. Чаус – Львівська КА

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ РОЗПОДІЛУ ПРАВ ВЛАСНОСТІ В АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВАХ ТА ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО ВЛАСНИКА

Проаналізовано соціально-психологічні аспекти розподілу прав власності в акціонерних товариствах. Закцентовано увагу на важливості корпоративного управління для підвищення конкурентоспроможності та економічної ефективності таких товариств.

Competitor V.M. Tchaus – Commercial Academy of Lviv

Social-psychological consequences an distribution rights property in joint-stock associations and forming efficacy owner

It is analyses a social-psychological aspects an distribution rights property in joint-stock associations. In this paper accents into the importance of corporative management for arising the competition ability and efficacy an economical such associations.

Враховуючи останні дослідження вчених у галузі функціонування акціонерної власності, вітчизняну та зарубіжну практику, можна стверджувати, що саме акціонерна власність є тим механізмом, який має резервні можливості підняти на щабель вище мотивацію людини до праці та ефективність функціонування цієї форми власності. Так, А. Берлі та Г. Мінз у роботі "Сучасна корпорація та приватна власність" (1932) обґрунтували ідею розвитку акціонерного капіталу, що, на їхню думку, призведе до усупільнення виробництва і надасть йому колективного характеру. Г. Мінз пропонував проект економічної реформи: через акціонування підкорити корпорації служінню інтересам суспільства. Головними ознаками "колективного капіталізму" вчений вважав дифузію акціонерного капіталу і притаманне корпораціям відділення управління й контролю над виробництвом від власності на капітал. Г. Мінз вважав, що менеджери корпорацій у своїй управлінській діяльності мають керуватися особистим інтересом, але одночасно і служити інтересам суспільства, щоб зберегти свободу підприємництва і спрямувати її у русло суспільних інтересів.

Найбільш важливою проблемою функціонування акціонерних товариств та підприємств із змішаною формою власності у сучасних умовах стає проблема корпоративного управління. У широкому розумінні корпоративне управління, на наш погляд, можна визначити як систему форм, методів управління, наукових підходів, за допомогою яких спрямовують та контролюють діяльність акціонерного товариства. У рамках корпоративного управління визначається, яким чином інвестори здійснюють контроль за діяльністю менеджерів, яку відповідальність несуть менеджери перед інвесторами за результати діяльності товариства. Належна система корпоративного управління

дає змогу інвесторам бути впевненими у тому, що керівництво товариства розумно використовує їх інвестиції для фінансово-господарської діяльності і таким чином збільшується вартість частки участі інвесторів в акціонерному капіталі товариства.

Належне корпоративне управління не обмежується виключно відносинами між інвесторами та менеджерами, а передбачає також урахування законних інтересів та активну співпрацю із заінтересованими особами, які мають легітимний інтерес у діяльності товариства (працівниками, споживачами, кредиторами, державою, громадськістю тощо). Це пов'язано з тим, що товариство не може існувати незалежно від суспільства, в якому воно функціонує, і кінцевий успіх його діяльності залежить від внеску всіх заінтересованих осіб. Таким чином, сутністю корпоративного управління є система відносин між інвесторами-власниками товариства, його менеджерами, а також заінтересованими особами для забезпечення ефективної діяльності товариства, рівноваги впливу та балансу інтересів учасників корпоративних відносин.

Важливість корпоративного управління для товариств полягає у його внеску до підвищення їх конкурентоспроможності та економічної ефективності завдяки забезпеченню:

- належної уваги до інтересів акціонерів;
- рівноваги впливу та балансу інтересів учасників корпоративних відносин;
- фінансової прозорості;
- запровадження правил ефективного менеджменту та належного контролю.

Важливість корпоративного управління для держави обумовлена його впливом на соціальний та економічний розвиток країни через:

- сприяння розвитку інвестиційних процесів, забезпечення впевненості та підвищення довіри інвесторів;
- підвищення ефективності використання капіталу та діяльності товариств;
- урахування інтересів широкого кола заінтересованих осіб, що забезпечує здійснення товариствами діяльності на благо суспільства та зростання національного багатства.

Нині в Україні назріла нагальна необхідність удосконалення чинного законодавства, що регулює сферу корпоративних відносин. Найближчим часом необхідно підготувати та прискорити прийняття спеціального закону України про акціонерні товариства та Кодексу корпоративного управління, в яких буде врегульовано та розв'язано зазначені проблеми системи корпоративних відносин.

Водночас практика свідчить, що проблеми виникають на кожному етапі акціонерних відносин. Вони можуть бути пов'язаними зі створенням акціонерного товариства, придбанням акцій та перерозподілом прав власності, незгодою акціонерів із розподілом прибутку акціонерного товариства та невиплатою дивідендів, з діяльністю реєстраторів, вибором механізму управління товариством тощо. Необхідно зазначити, що проблеми в акціонерних товариствах і надалі виникатимуть, незалежно від досконалості нормативної бази, структури акціонерного капіталу та інших позитивних чинників. Вони існуватимуть доти, доки матиме місце розбіжність інтересів між групами акціонерів, власниками підприємства. Практика підтверджує великі переваги

акціонерної форми власності – через перерозподіл її за допомогою акцій можна залучити великі інвестиції, ініціювати різні нововведення, але треба вірно використовувати ці переваги. І це вміння дає доскональне вивчення організаційно-економічного механізму акціонерних товариств, його кожної складової, удосконалення системи корпоративного управління. Тільки реальні знання цього механізму кожним з учасників таких відносин та бажання різних груп акціонерів досягати компромісних рішень (у тому числі й урахування інтересів дрібних акціонерів) дадуть змогу акціонерним товариствам ефективно функціонувати та виконувати покладені на них завдання.

Незважаючи на зміну правового статусу підприємства і на володіння акціями, у рядових працівників більшості акціонерних товариств не з'явилося почуття господаря, продуктивність праці залишається низькою, очікуваного зближення праці й власності не відбувається. Причини таких соціально-психологічних наслідків слід, на наш погляд, шукати у діючому механізмі реалізації власності. Недосконалість відносин між рядовими акціонерами та правлінням акціонерного товариства з приводу участі у прийнятті рішень та розподілу прибутку ілюструє рис., на якому відображено стан управління на підприємствах сільськогосподарського машинобудування України.

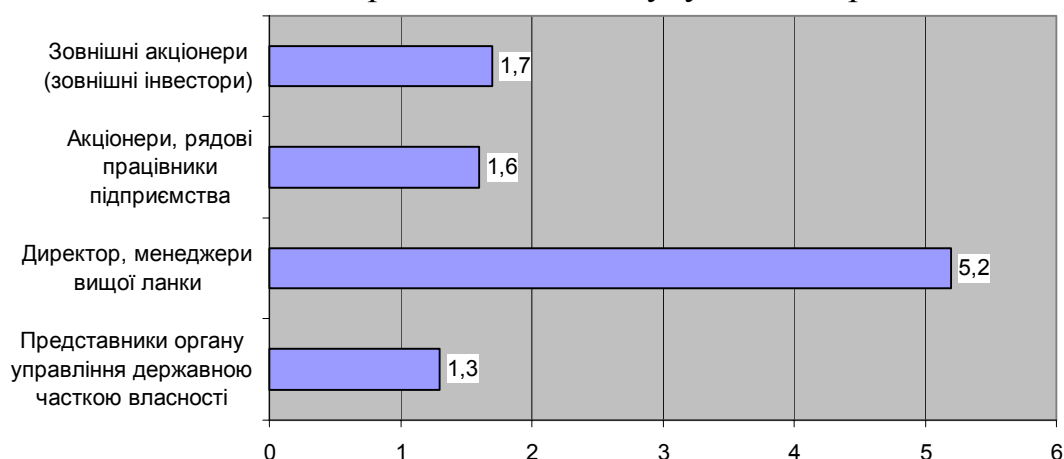

Рис. Вплив на управління акціонерним товариством окремих суб'єктів (за 7-бальною шкалою)

Таким чином, найменшим є вплив на управління акціонерним товариством представників органу державного управління часткою власності – 1.3 бали за семибальною шкалою. Навіть на підприємствах, де контрольний пакет акцій належить державі, вплив її представників є незначним, і в результаті не формуються стратегічні напрями ефективної роботи підприємств. Результатом такого становища є збиткові фінансові результати діяльності акціонерних товариств: у сегменті, в якому держава має контрольні пакети акцій (420 підприємств) за підсумками першого півріччя 2000 року отримано більш як 500 млн. грн. збитків, а борги підприємств перед бюджетом зросли на 26 % [1, с. 11].

Щодо підприємств, в яких блокуючий пакет акцій (25 %+1 акція) належить державі, то тут постійно виникають ситуації неузгодженості інтересів держави як співвласника й правління акціонерного товариства. Дуже часто правління такого акціонерного товариства удається до додаткових емісій. У

результаті частка держави у статутному фонді зменшується, і вона втрачає можливість впливати на обрання голів правління ВАТ та розпоряджатися майном. Яскравою ілюстрацією таких дій є випадок із комбінатом "Запоріжсталь", який у червні 2001 року розпочав вторинну емісію з метою збільшення статутного фонду на третину. При цьому пакет акцій держави зменшиться до 18,74 % [2]. Захист інтересів держави у даній ситуації є практично неможливим через недосконалість законодавства у даній сфері (зокрема, відсутність Закону про Фонд державного майна України, де були б чітко вказані його повноваження у такій ситуації).

Природно, що найактивнішу участь в управлінні акціонерним товариством бере керівництво підприємства (5,2 бали за семибальною шкалою), адже ефективна діяльність будь-якого підприємства у сучасних умовах залежить, насамперед, від успішного менеджменту.

Водночас і у сфері управління підприємством поки що не створено повноцінного механізму реалізації потенційних можливостей акціонерної форми власності. Це означає, насамперед, неготовність частини вищих менеджерів акціонерного товариства перебудувати спосіб і стиль керівництва відповідно до нових вимог. Специфіка господарського мислення менеджерів проявляється, насамперед, тоді, коли визначаються пріоритети діяльності підприємства. Під час опитування керівників вищої ланки роздержавлених підприємств з'ясувалося, що пріоритетність виробничих цілей виражається для них у такій послідовності:

- забезпечення виробництва сировиною, паливом, комплектуючими та запасними частинами;
- технічне переозброєння виробництва;
- погашення заборгованості з виплати заробітної плати;
- погашення заборгованості по податках і зборах;
- погашення заборгованості постачальникам, по кредитах;
- купівля нових технологій, патентів або ліцензій для виробництва нових видів продукції, послуг;
- виплата дивідендів акціонерам підприємства [1].

Як бачимо, у свідомості керівників на перший план виходять питання, пов'язані з елементарним виживанням (що, звичайно, диктується суворими умовами ринку), на другий план – питання погашення заборгованостей. Виплату дивідендів керівництво більшості підприємств розглядає за остаточним принципом. Однак найнебезпечніша тенденція – це те, що на передостанньому місці стоїть завдання, що визначає довготермінову перспективу розвитку підприємства – купівля нових технологій, патентів або ліцензій для виробництва нових видів продукції, послуг. Спеціалісти з питань роздержавлення власності свідчать, що на акціонерних підприємствах дається взнаки дуже низький рівень менеджменту, який значною мірою зумовлює незадовільне фінансове становище акціонерного товариства [3, с. 84]. Шляхами подолання негативних тенденцій у даній сфері є розвиток корпоративного права та управління, а також форм корпоративного господарювання в акціонерних товариствах. Проте становлення механізму корпоративного управління потребує тривалого періоду (навчання і перенавчання управлінських кадрів, зміни у психології тощо).

У зв'язку з цим другим важливим аспектом підвищення ефективності управління підприємством на стадії його корпоратизації й початку акціонування є власне склад керівництва та спостережної ради корпоратизованого підприємства. Призначення посад директора та головного бухгалтера корпоратизованого підприємства треба здійснювати на основі контракту – терміном до 4 років. Тільки ретельний підбір директора та зміцнення керівництва державного підприємства, що підлягає корпоратизації, людьми, зацікавленими у проведенні реформ власності, може гарантувати захист інтересів держави, що полягають у підвищенні ефективності виробництва на той час, поки буде завершено акціонування й акціонери виберуть собі нового директора.

У 2000 р. частка зовнішніх інвесторів у володінні акціями на підприємствах машинобудування України зросла майже на третині досліджених об'єктів [4, с. 49]. Розроблена урядом на найближчу перспективу програма "інвестиційного етапу" закріплює за робітниками акціонерних товариств статус найманих працівників і позбавляє їх статусу власника. Це означає, що у своїй більшості громадяни України є номінальними власниками акціонерних товариств, вони не знають і не використовують своїх корпоративних прав. Результатом сформованого механізму роздержавлення стала концентрація капіталу та управлінських можливостей у руках невеликої кількості акціонерів. У цьому, зокрема, виявляється суперечність між колективною природою акціонерної власності та механізмом її реалізації в інтересах вузького кола людей. Це означає, що механізм реалізації, який складається в Україні, не адекватний її раціональному економічному змістові.

Під час роздержавлення, випуску акцій в обіг та діяльності корпоратизованого підприємства виникають специфічні відносини з питань власності акціонерним товариством як юридичною особою та його акціонерами (інвесторами). Навіть у разі наявного відповідного законодавству регулювання (яке нині є недостатнім), завдання держави полягає у тому, щоб забезпечити контроль за цими відносинами, а саме:

- контроль за дотриманням прав акціонерів та виконанням акціонерним товариством своїх зобов'язань перед ними;
- контроль правильності виконання програм корпоратизації;
- захист акцій від знецінення.

З точки зору створення умов для інвестиційної діяльності, підвищення довіри людей до фондового ринку, побудови соціально-орієнтованого економічного середовища в Україні, ці завдання є пріоритетними.

Р. Фрідман, К. Мерфі та А. Рапачинский вважають, що "...тільки в таких країнах, як Україна, де в економіці домінують промислові гіганти, номенклатура об'єдналася в єдиний фронт проти великомасштабної приватизації. Українські боси... надають перевагу залишатися тісно пов'язаними з державою, її подачками та штучними ринками" [5, с. 40]. Таким чином, безсумнівним є те, що особливості структури української економіки обумовлюють більший, порівняно з сусідніми східноєвропейськими країнами, опір промислової еліти приватизації державних підприємств.

Однак за умов, поки міфологічна парадигма ринкового реформування є домінуючою у суспільстві, цей опір буде скоріше схожий на "затягування часу", аніж на спробу кардинально змінити тенденції соціально-економічного розвитку. Слушною є думка сучасних аналітиків, які вказують на незацікавленість номенклатури у перетворенні у повного одноосібного власника, оскільки в умовах, коли переважають підприємства зі зношеним обладнанням, малоефективною технологією, неконкурентоспроможні в умовах вільного ринку "для директора такого підприємства повна власність означала би швидке та вірне банкрутство". Тому для номенклатури вигіднішим є існування в ролі керівників напівдержавних (АТ, концерн, холдінг) структур, "з цього витікає, що процес трансформації номенклатурної власності на цей раз, схоже, дійсно завершився. І поки на арену не вийдуть нові суспільні, сили, перспектив подальшого розвитку у неї немає. Більше того, псевдоприватизація, що відбулася, закономірно перетворилася в бар'єр. на шляху розвитку приватної власності, а значить, і формування у нас справжнього, не "номенклатурного" капіталізму" [6, с. 7].

На відміну від соціальної еліти, інтереси інших соціальних груп у реформуванні економіки та приватизації не є чітко визначеними та рефлексованими. На нашу думку, це призводить до того, що реальна соціально-економічна поведінка цих соціальних груп перебуває під більшим впливом домінуючої соціально-міфологічної концепції, ніж поведінка еліти. Якщо соціальна еліта більшою мірою формує перебіг приватизаційних процесів, то інтереси робітників та службовців приватизованих підприємств проявляються більше у тому, як вони реагують на них.

Наведені дані підтверджують те, що приватизація підприємств трудовими колективами не знімає, а скоріше загострює соціальні проблеми на підприємстві, однією з найважливіших причин яких є прагнення дирекції усунути трудовий колектив від управління підприємством. Слабке відображення своїх інтересів у процесі приватизації дає змогу керівникам підприємств, що приватизуються, відносно легко впливати на настрої та поведінку робітників та службовців.

Література

1. Григоренко Є.М. Приватизація 2001 року. Якою вона буде?// Держ. інформ. бюл. про приватизацію. – 2001, № 2. – С. 10-14.
2. Румянцев С. Правове регулювання діяльності ЗАТ// Цінні папери України. – 2002, № 26 від 11 липня. – С. 15.
3. Лимонова Л.О. Державні корпоративні права – основа управління економікою// Фінанси України. – 2001, № 8. – С. 84.
4. Гришан Ю.П. Структура акціонерного капіталу та тенденції її зміни// Там само. – 2000, № 12. – С. 48-51.
5. Ландина Т.В. Организационно-экономические механизмы адаптации предприятия к условиям рынка. – К.: Наук. думка, 1994. – 126 с.
6. Сорокин С.Ф. Экономика и собственность. – Саранск, 2001. – 76 с.